

(Útjegyzetek)

Tizenhét év után — nem akármilyen, hanem ez után a tizenhét év után — megint Párisban.

Tizenhét év után viszontlátni egy várost, ahol éveig éltél, ahol — tizenhét év előtt — eltávozván, barátokat, ismerősöket, a magad életének egy jókora darabját hagytad oda — találkozás ez nemcsak a jelennel, hanem legalább annyira a múlttal is, s míg járod az ismerős utcákat, kicsit teretében is jársz, nem annyira házak, mint inkább emlékek közt.

Akármelyik városra gondolok is, ahol hosszabb ideig éltem, elsősorban nem tornyok, nem utcák, nem könyvtárak és színházak, hanem emberek alakja, hangja, arca, szeme, mosolya, egy-egy ösztetvésezhetetlen mozdulata, meghatározott emberek jelentik a várost; emberek, akik elkísértek a vonathoz, amikor elutáztam és akik vártak, hogy majd visszajövök, néhány ember az mindig, akiktől egy-egy város valami személyes, intim jelentőséget nyer, nélkülük csak tárgyilagos földrajzi fogalom, turista szempontból való érdekesség, idegen tér, melyen áthaladtam.

Tizenhét év után megint Párisban. M. és én, senkit se értesítve, szinte tolvajként surrantunk be s vágunk neki, mindjárt hogy megérkeztünk, ketten egyedül a városnak. Délutántól jóval éjjel utánig, találomra, erre-arra, csak jártunk, jártunk és jártunk, a saját múltunkban barangoltunk s nem volt szükség rá, hogy hangos szóval idézzünk emlékeket, maguktól, némán jöttek és mentek velünk, mellettünk. Csak néha egymásra pillantottunk, mintha meg kellene bizonyosodnunk arról, hogy mi csakugyan mi magunk vagyunk és hogy bármilyen valószínűtlen is, csakugyan itt vagyunk, ahol közben annyian nincsenek és annyi minden nincs mindabból, ami volt és ami ép itt az életünk személyes, legbensőbb táját alkotta. Önkéntelenül egy-egy pillanatra szinte várom, hogy felbukkanjon megint a mindig vidám fekete szemű Mira, s aztán jut csak eszembe, hogy soha többé nem fog felbukkanni, mint ahogy az ember halottakról álmodva, nem halottak, hanem élők képében látja őket s álomban végzi el a helyreigazítást, hogy csak álmodik.

Az ég kéksége nem változott. A házak, még a padok is a régi helyükön és nemcsak az utcák nevei nem változtak, hanem még a boltok felett a cégtáblákon is ugyanazok a nevek, mint tizenhét év előtt. Nyakamat nyújtogatva sandítok be abba a „*Salon de thé*”-be, ahol annakidején a hosszú párisi kenyeret szoktam venni, keresve a kövérkés kis szőke nőt, a tulajdonos feleségét, aki mindig mosolygott a kassza megett, arca azonban ünnepélyesen elkomolyodott, szinte szigorú kifejezést öltött arra a pillanatra, amíg kis húsos kezével a zörgő pénzdarabokat átvette és a fiókba seperte...

Maradt minden a régiben; hogy valami közben mégis történt, arról csak a házak falán elhelyezett márványtáblák tanúskodnak, sok, igen sok kis tábla, ami azelőtt nem volt, s amin nevek vannak, azoknak a nevei, akik azon a helyen hulltak el a háborúban a német fasisztákkal vívott harcban. Minden táblán a név mellett a dátum és az elesett áldozat életkora, meg a harc körülményei. Sok az ilyen tábla. S mégis, még is, maradt minden a régiben. Volt harc, véráldozat, rettenetes szép remények és erőfeszítések, de itt forradalom nem volt. Folyik minden tovább a régi mederben, akár a régi hidak alatt a régi Szajna.

És ép ezért, mert mintha a dolgok felett megállt volna az idő, annál megdöbbenőbb erővel érzi az ember azt, ami az ismerős régi Párisban nem a régi. Ugyanúgy áll minden, mint azelőtt, csak épen mintha valami beteg volna itt. S Páris nem is igyekszik megőrizni a látszatot. Kendőzetlenül viseli valami morcos fáradtság jeleit. Nem szimulál. Csak 1939-ben, a háborút megelőző hetekben lehetett látni, hogy újságárus bódék és a nagy újságok kiadóhivatala előtt kitergetett hírlapok körül csoportokba verődve úgy olvassák az emberek a híreket, mint most. Nem is úgy. Akkor, 39-ben, bizonyos izgalommal, hévvel olvasták és vitatták meg a fenyegető híreket, most csend van az ilyen csoportokban, csak az arcok gondterheltek. Nem izgatottak, csak komolyak, sőt komorak.

39-ben még Páris éjszakánként sokkal inkább meg volt világítva. A Champs Élysés ugyan most is káprázatosan fürdik a fényben, de például a rue Rivoliban már sötétek a kirakatok s a Montparnasse-on este tíz-tizenegy után kis kávéházak sorba bújnak vasredőnyeik mögé, a Dôme és a Coupole pedig nyitva ugyan, de könnyen meg lehet számolni, hányan ülnek a terraszon vagy bent a teremben. Beszélik, hogy az a tarka élet, ami a Montparnasse-t jellemezte, az utóbbi években átköltözött a Boulevard Saint Germainre. De a Boulevard Saint Germain is annak a Párisnak mértékével mérve, melyet még én ismertem, szinte néptelen. És sokkal, sokkal kevesebb a nevetés. Mintha az emberek ebben, a városban valahogy elvesztettek volna valamit a gondtalan öröme és az élet élvezésére való készségükből. Páris egy-egy városnegyede a nyüzsgő néppel ré-

gi estéken kispolgári és kisvárosi idillikusan derűs nyugalom képét tárta az ember elé. Most mintha az emberek behuzódnának a lakásaikba, nincs kedvük egymáshoz, nincs kedvük a közülethez.

A „közületről” azonban beszélnek a falak. Rajtuk lépten-nyomon fehér krétával írt nagy betűk vagy apró falragaszok hirdetik a követelést: „Békét Algériában! Le a háborúval!” — s nem egyszer mindjárt emellett vagy ez alatt másik nyomtatott kis zöld falragasz, mely viszont kútmérgezőknek, defetistáknak és árulóknak nevezi azokat, akik ellenzik a háborút. Nem messze az Observatoiretól furcsa plakátot fedezek fel az egyik házfalon. Még a választási harcok idejéből való. Arra buzdítja a francia polgárokat, hogy szavazzanak a szocialistákra, a mostani miniszterelnök Guy Mollet pártjára, mert ez a párt az azonnali békét követeli Algériában. „Le a háborúval, szavazzatok a békére!” Ember tervez, isten végez és nincs az a jobboldali kormány, mely ma Franciaországban energikusabban folytathatná a háborút Algériában, mint Guy Mollet kormánya, akit azért választottak meg a franciák, mert békét akartak. Ez a szocialista és egykori középiskolai tanár, meg vagyok róla győződve, nem akart senkit se megcsalni, de akár a katonák, akiket Algériába visznek, ő se azt teszi, amit akar, hanem azt, amit muszáj. Muszáj? Ez az épen. Mintha itt nem az emberek, hanem valami vak automatizmus diktálná azt, ami történik, mintha mindenki tehetetlennek érezné magát, valami leküzdhetetlen buta végzet foglyának.

Valami szorongás van a levegőben. A hűvös késői délutánon, egy csendes utcán felöltöben, sétabotos, középkorú férfi egyedül. Felnéz az égre, ahol egy felhő sötétlik. Mintha valamit szimatolna. Nézi s aztán odaszól hozzánk ingerülten, izgatottan:

— Látják azt a sötét felhőt ott? Látják? Biztosan, egész biztosan radioaktív felhő. Ez biztos az.

Éjfél után fenn a hotelszobában, kitergegetem az esti ujságokat. Máskép olvassa az ember a párisi lapokat Párisban, mint Zagrebban. Más a híreknek az akusztikája itt Párisban, ahol láttam az embereket, hogy olvassák az utcán a boulevard-lapok híreit Algirról, a híreket, amik nekik nem a világ valamelyik távoli sarkában folyó küzdelemről szólnak, hanem személyes sorsukba, húsukba belevágó feltartóztathatatlan katasztrófa egy-egy mozzanatát rajzolja a szemük elé. A hivatalosan közölt szám: háromszázhatvan ezer. Ennyien vannak az Algirban háborút viselő francia csapatok katonái. Emberi nyelvre fordítva, a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy ma már Franciaországban kevés az olyan család, melynek egy vagy több legközelebbi vagy távolabbi tagját nem vitték el otthonából, munkájából — háborúba. Háborúba egy nép ellen, mely semmi áron se akar tovább gyarmati sorban élni. Egy nagyon rokonszenves francia tanárnő, aki középiskolában tanít és aki a saját tanítványain keresz-

túl is eleget tud már arról, hogy élnek a francia családok, mondta nekem, hogy alig van francia család, mely csak szemléelője lehetne az eseményeknek.

Ha Indokina a francia birodalom katasztrófáját jelentette és fiatal francia életek esztelen, véres hekatombáinak vált szimbólumává, ha Marokkó és Tunisz ma már félreérthetetlen bizonyítékok arra, hogy a francia gyarmati birodalom felszámolását már nem lehet sokáig elodázni, mi más akkor az, ami ma francia részről Algériában történik, mint reménytelen és céltalan öldöklés — és öngyilkosság? Igen ám, csak hogy Algériában egy millió francia él, ott élnek több mint száz év óta és a pusztá életük az, ami kockán forog, ha Franciaország elveszti ott a hatalmát...

A háború minden napjával mind reménytelenebbé válik ennek a francia kisebbségnek a sorsa. És mennél tovább tart a háború, annál kevésbé várhat tőle bármiféle jót a francia katona, aki nem akar katona lenni, s aki mégis megy Algériába, akinek mennie kell. És ha az ember ma Párisban kedves, vidám, épkezláb ifjakat lát, eszébe kell, hogy jusson a kérdés: meddig, meddig sétálgathat még civilben? Mikor kerül sorra ez is?

Olvasom az újságban a részleteket a felkelők oráni vérengzéséről. Hír szerint, gyerekeket, nőket s öregeket se kíméltek. Borzalom, mint válasz más borzalmakra. Régiekre, hosszantartó rémtettekre és újkeletűekre, azokra, amelyekről ugyanez az újság, mint „tisztogatásról” és mint „lázadó területeken sikeresen végrehajtott pacifikálási akcióról” ad hírt. Egyik esti lapban az első oldalon nagy, vastag betűkkel áll címként: „Nagy győzelem Algériában” — s ugyanazon az első oldalon egész sor jelentés, kisebb betűkkel, a különböző merényletekről, városokban világos nappal végrehajtott merényletekről, támadásokról, utcákon és lakatlan vidékeken, országutakon. Ha egyhelyütt eloltják a tűzvészt, annál magasabbra csapnak a lángok másutt, véres és nyilván elolthatatlan, megfékezhetetlen lázadás tüze ez. A francia katona ezt már jóideje tudja és nem akar Algériába menni, nem akar elpusztulni. A mozgósított katonák meghúzzák a vonaton a vészféket, és az állomásokon, melyeken katonavonatot halad át, tömegek gyűlnek össze és tüntetnek a háború ellen. Hiába. A kormány szószólói és ideológusai, a kormány újságjai és a nacionalista hírlapok továbbra is azt hirdetik, hogy nem lehet másképp folytatni kell a háborút, mely — mondják — volta képp nem háború, hanem „pacifikálás” illetve, persze, mégis háború, de háború a békéért és hogy nincs algériai nemzet, illetőleg, lehet, sőt abból, hogy azok ott harcolnak, arra kell következtetni, hogy van, de Franciaország épp azért nem ismeri el, hogy van...

Minden hivatalos propagandánál, politikai szónoklatnál, még ellenzéki politikusok, jobb- és baloldaliak elmélkedésénél is többet

mondott nekem egy levél. Véletlenül bukkantam rá egy „*Témoignage Chrétien*” című katolikus hetilapban. H. B.-ként, neve kezdőbetűivel írta alá a levélíró, aki hívó, jó katolikus és tanácsért fordul a szerkesztőséghez; ebben a laphoz intézett levélben megírja, hogy huszonhét éves és nem tudja eldönteni, mit tegyen, hogyha majd behívót kap, ha majd Algériába akárhányszor vinni őt is. Meggyőződése szerint „ez a háború nemcsak, hogy végzetes Franciaországra nézve, hanem ellenkezik Franciaország legjobb hagyományaival, becsületével.” A szerkesztőséghez fordul segítségért, mert nem tud kiutat találni abból, amit ő maga az ő „lelkiismereti drámájának” nevez.

„Tehetetlennek érzem magam, hogy kifejezzem, mennyire elítélem ezt a háborút, annak csak egy a módja, az, hogy megtagadjam a fegyverviselést. Ez logikus volna, bátor cselekedet, mely számomra katonai börtönt jelentene, nyomozást, kihallgatásokat stb. Hősies magatartás volna — de nem tudnám jogosnak érezni a nemzeti közösséggel szemben, melyhez tartozom, és nem az Egyházzal szemben, melynek legnagyobb tekintélyei azt állítják, hogy katonai kötelességem megvédelmezni az algériai franciák életét és „folytatni” hazám művét a fellázadt vidékeken.”

Az ifjú az ő levelében beszél a másik megoldásról is, melyről mindjárt meg is írja, hogy „legkevésbé se tud érte lelkesedni”. Ez pedig az volna: „A kormány elrendeli az én korosztályom mozgósítását, behívják s én „jelen”-nel felelek s noha fűtyülök a miniszter úrrá, hagyom, hogy katonaruhába bujtassanak, elküldjenek háborúba vigyenek: teljesítem „kötelességem”, öldöklök, „pacifikálok”, kiirtok mindenkit, aki utamba áll... Mindenképpen az lesz az érzésem, hogy meggyőződésem ellenére szennyes ügyben vállaltam cinostársi szerepet.”

Ezután következik egy mondat, mely úgy hasít a fülembe, mint a kétségbeesés sikolya s egyben, az a benyomásom, rendkívül tömören fejezi ki azt a lelkiállapotot, mely nyilvánvalóan nemcsak az ifjúra jellemző, aki ezt a levelet írta:

„Vajjon franciának lenni azt jelenti-e ma, hogy az embernek resignáltan, passzívvul alá kell vetnie magát az adott helyzetnek vagy pedig, ha nem akarja ezt, akkor lázadóvá kell válnia?”

Lázadóvá válni? Lázadni? De hogyan, miért? Ezt a kérdést a levélíró már nem veti fel, csak ennyit mond a levele végén, hogy még nem döntött. Arra kéri a szerkesztőséget, adjon tanácsot: mit tegyen ma az ember, aki francia és keresztény?

Nem tudom, mit fog felelni ennek a francia ifjúnak, H. B.-nek a szerkesztőség. De vajjon van-e egyáltalán ma Franciaországban politikus, tudós vagy költő, aki H. B. dramatikus kérdésére konkrét választ s olyan konkrét választ tud adni, mely azt kielégíti?